

Gill Józsefné
Berkenyei
sváb szótár és múltidézés

Gill Józsefné

Berkenyei sváb szótár és múltidézés

„Út az óhazából az újhazáig”

Berkenye 2018

Szerkesztette:
Gill Józsefné és Árpásné Schlenk Judit

A fotókat készítette Girasek Károly és Nagy Boglárka.
Felhasználásra kerültek
Papp Imre rendezvényekről készült fotói
és a lakosság által adott archív képek, dokumentumok

Az első kiadás megjelenését támogatta:
Emberi Erőforrások Minisztériuma és az
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő

A 81. oldalon közölt képeket a
Nemzeti Múzeum gyűjteményéből, engedélyükkel közöljük

Borítókép: Nórika népviseletben
Hátul: Népviseletes sváb házaspár szobra

Második bővített kiadás

ISBN 978-615-00-2926-9
Kiadja: Berkenyei Német Nemzetiségi Önkormányzat
2641 Berkenye, Kossuth u. 20.
Felelős kiadó: Árpásné Schlenk Judit
Készült a Multiszolg Bt. nyomdaüzemében, Vácon
Példányszám: 400
Felelős vezető: Kajtor Bálint

Előszó

A neves filozófus, Immanuel Kant azt mondta:
„... egy nép ellen nem lehet nagyobb bünt elkövetni, mint elvenni, vagy tönkretenni nyelvét.”

Nagy álmom vált valóra, hogy ennek a könyvnek az anyagát sikerült összegyűjteni és megjelentetni.

Kucséra Réka kérése alapján indult el az anyaggyűjtés 2015-ben. Én is jó-nak tartottam azt, hogy írásban is megörökítésre kerüljön az Őseink által több évszázadon keresztül használt nyelv, amely ma már ritkán hangzik el Berkenyén. Történetünk a XVIII. század elején kezdődött, mert ekkora Berkenye elnéptelenedett, ezért a terület akkori birtokosa Althann Mihály Frigyes váci püspök német-ajkú telepeseket hívott ide.

Őseink jelenlegi tudásunk szerint Würtemberg tartományból érkeztek ide. Ulmban szálltak hajóra és az ulmi skatulya (Ulmer Schachtel) elnevezésű hajóval a Dunán jöttek a magyar földre.

1718 őszén érkeztek meg Berkenyére és hoztak létre új falut, alkottak új hazát. 1753-ban négy család továbbköltözött és megalapította Szentdehely települést.

Berkenye betelepítése valószínűleg több hullámban történt, és az elődeink nyelve az őshazából hozott keleti

frank. Ez a nyelv a betelepítéstől napjainkig egy szájhagyomány útján apáról fiúra szálló nyelv, leírva eddig még sehol sem volt megtalálható. Az imádság nyelve német volt, ahhoz gót betűs imakönyvet használtak.

Ebben a könyvben fonetikusan történt a szavak leírása, a kiejtésnek megfelelően. Vannak olyan hangok, amelyeket a magyar abc betűivel nem tudunk pontosan kifejezni, ezért ott a betűkre jeleket tettünk. Terveink között szerepel egy úgynevezett hangos szótár megjelentetése, ahol a kiejtés is egyértelművé válik mindenki számára.

Amikor elkezdtem a gyűjtést, azt először témakörökhöz kapcsolódóan tettem, később a magyar abc szerint haladva bővítettem az anyagot. A gyűjtés közben jöttem rá, hogy sok olyan téma van, amelynek történetét, folyamatát is le kellene írni (pl.: régi esküvő, keresztelő, népviselet stb.)

Bizony volt olyan, amit nekem is a nálam idősebbektől kellett megkérdeznem a régi dolgokról (pl.: mikor mit viseltek, vagy, hogy volt a régi esküvő).

A munka során eszembe jutottak szüleim, elhunyt rokonaim, előjöttek a gyerekkori emlékek is (hogy hogyan voltunk felöltözve, hogy legeltettük a libákat, stb.)

A mai gyerekek és felnőttek sokszor már el sem tudják képzelni, hogy mi, hogy volt régen, ezért nagyon jó, hogy sok szép képpel tudtuk illusztrálni a leírásokat.

Köszönöm Árpásné Schlenk Juditnak, hogy munkámat a kezdetektől segítette. Részesre volt a pályázat benyújtásának, amely során támogatást nyertünk a megvalósításra. Ötleteket adott a témakörök anyaggyűjtéséhez, részt vett a leírások, bevezetők megírásában. Segített a könyv szerkesztésének kialakításában. A most készült fényképek az Ő ötletei alapján valósultak meg. A megjelenéssel kapcsolatos adminisztrációt is Ő végezte.

Köszönöm családtagjaimnak, barátaimnak, hogy türelmesek voltak hozzám, amikor állandóan felkerestem Őket megbeszélés végett. Köszönöm gyermekeimnek, unokáimnak, hogy elfogadták, hogy időmből kevesebbet tudtam rájuk fordítani, mialatt e mű készült. Bízom benne, hogy a könyv elolvasása kárpótlást jelent számukra.

Köszönetet mondok az Emberi Erőforrások Minisztériumának, hogy a 2016. évi nemzetiségi támogatások keretében 500.000 Ft-al támogatta a megjelenést. Nagyon köszönöm a Berkenyei Német Nemzetiségi Önkormányzatnak, hogy felvállalta a könyv kiadását, és jelentős anyagi támogatást is nyújtott, hogy megjelenjen.

Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban köszönöm a Jó Istennek, hogy erőt adott ennek a nagy munkának az elvégzéséhez.

Könyvem nemcsak szótár, mert elkészült formájában átfogó képet szerettem volna nyújtani a korabeli Berkenyéről, lakóiról, nyelvükről, szokásaikról, tehát életükről. Kérem, fogadják ezt szeretettel.

Berkenye, 2017. húsvétján

Gill Józsefné

Babáim

Babakiállítás Szendehelyen

Ajánlás

A berkenyeiek és minden Berkenyét szerető nevében nagyon köszönöm azt az önzetlen áldozatos, és kitartó munkát, amelyet az elmúlt években Gill Józsefné Nusi Néni végzett annak érdekében, hogy ez a könyv megjelenhessen.

Mivel nagyon régóta szomszédok vagyunk az ügyet (amelyet magam is jó ötletnek tartottam) hivatalból is felkaroltam, és jó szomszéd módjára segítséget nyújtottam.

Van egy mondás, mi szerint evés közben jön meg az étvágy, ez itt is így volt. Még ezt is le kellene írni, azt sem szabad kihagyni, képekben is sok mindent meg kell örökíteni, ez folyamatosan felmerült, és emiatt az anyaggyűjtés a tervezettnél jóval tovább tartott.

Utána az okozott gondot, hogy a sok anyagot hogyan rendszerezzük, és hogy nyújtsuk át az olvasónak a magyar és sváb szövegeket, képekkel megtűzdelve, hogy az érdekes, és olvasható legyen.

Amikor csüggedtünk egymást lelkesítettük, mert tudtuk, hogy fontos és nagy munka, amit végzünk, hiszen már az utolsó pillanatban vagyunk, hogy mindezeket felkutassuk, hogy el ne vesszen. Most még élnek azok a szép korúak, akik emlékeznek, hogy mi hogy volt gyermekkorukban, fiatalságuk idején, és el tudják mondani.

Nekem szerencsére él még édesapám, Ő sokszor volt segítségünkre. Akinek a felmenői már nem élnek remélem a könyv olvasása eszükbe juttatja azt, hogy mi hogyan hangzott el a szájukból, és felidéződnek a régi szép emlékek.

A könyv írása kapcsán sokszor jutottak eszembe Őseim, akik azért jöttek erre a földre, hogy itt nekik és főként utódaiknak jobb élete legyen. Nekünk is kötelességünk emlékezni rájuk, könyvünknek ez az egyik célja. A másik hogy az utókor is mindezt megismerje.

Remélem, aki e kiadványt olvassa, és sváb vér csörgedezik ereiben büszkébb lesz múltjára, mint eddig volt, és ez erősíti identitását. És akinek még vannak tárgyi emlékei, például régi imakönyv néha előveszi.

Köszönöm férjemnek, hogy támogatott a könyv készítése során, saját ügyének is érezvén azt.

Ebben a könyvben a szótár részen kívül részletes leírást kaphatunk a régi Berkenye mindennapjairól, örülök, hogy ennek megidézésében Nusi Néni segítő társa lehettem.

Ajánlom ezt a könyvet mindenkinek, akinek bármilyen köze is van a német nemzetiséghez, aki szereti Berkenyét, vagy csak utazást szeretne tenni egy falu múltjában.

Ajánlás a második kiadáshoz

Nagy örömünkre szolgált, hogy könyvünket sokan megszerették, és nagyon rövid idő alatt az összes példány elfogyott. A második kiadás szótár részében bedolgozásra kerültek az azóta gyűjtött szavak, és a Berkenyén használt ragadványneveket is közreadjuk. Bízom abban, hogy a második kiadás ezáltal még érdekesebb lett az olvasók számára.

Szeretettel ajánlom a könyvet a 300 éves évforduló alkalmából is.

Árpásné Schlenk Judit

Köszönetnyilvánítás

A könyv megjelenéséért az író és szerkesztő külön köszönet mondanak a Berkenyei Német Nemzetiségi Önkormányzatnak a kiadásért és jelentős összegű anyagi támogatásért. Az Emberi Erőforrások Minisztériumának az 500.000 Ft pályázati támogatásért, amely az első kiadás létrehozását segítette.

A település polgármesterének és önkormányzatának, hogy lehetővé tették a fényképek elkészítését és a megjelenést.

Girasek Károlynak és Góg Katalinnak az igényes tipográfiai munkáért, és Girasek Károlynak a gyönyörű fotókért.

Nagy Boglárkának a jelentős adminisztrációs segítségért és fotózásért.

Mindazon személyeknek, akik vállalták, hogy beöltöznek, és fotók készüljenek róluk, továbbá a fotózást elősegítőknek.

Nagyon köszönjük továbbá azok segítségét, akik képeket küldtek, adtak, hogy azokat felhasználhassuk.

Köszönjük továbbá mindenkinek aki bármilyen segítséget nyújtott a könyv megjelenéséhez.

Sváb szótár

A-Á

abál	krédl
abbahagy	ufhéer
ablak	fénctör
ablakpárkány	fénctörpritle
abrak	fötör
abroncs	ráf
abrosz	tistuög
acat	tiszl
ács	cimörmó
ácskapocs	klomhaka
ad	kib, kit
adag	tël
adakozik	spëndiér
addig	piz
adjon Isten	krész Kott
adó	stajör
adomány	spende
adós	suldig
adósság	sulda
adózik	stajör cöl
afölött	óbör tén
ág	nôszt
aggódás	éngsz
agy	hiéra
ágy	pét
agyag	léma
ágyaz	pét môh
ágynemű	pétcaig
ágytakaró	péttaka
ágyú	kharnóna
agyvérzés	slôgtrofa
ahány	szó fîl
ahhoz	cú
ahogy	szó ví

ahová	vú hí, tart hí
ajak	khífa
ajándék	kséng
ajtó	tiér
ájul	óměhtig
akác	agáci
akácfa	agáci pám
akad	sték plajd
akar	vil
akaszt	héngt
aki	ver
akkor	tomalc
akol	stöl
alá	unör
alacsony	nídör, nídrig
aláír	unörsraib
alap	fundament
álarc	maskara
álarcos	klėti
alatta, alatt	una
áldás	szëga
áldozás	spaiza
alighanem	foersaindlih
álkapocs	khífa
alkonyat	tunkl
alkuszik	héndl
áll	stéed
állandó	sténdig
állandóan	imör
állapotos	ondra stond
állat	fîg
állatorvos	fîgtoktör
állatvásár	fîgmárig
állóhely	stéaploc
alma	ôpfl
almacsutka	ôpflpuca

almahéj	ôpfلسéla	árpa	kesta
álmos	slafrig	arrafelé	kéga
alóla	fu una	arról	fon
álm	trém, trám	árt	sôt
alsó	inör	ártatlan	unsuldig
alsónadrág	inörhóza	árul	förkháf
alsószoknya	inörrok	árvácska	stífmutterhen
alszik	sleft	ás	rim stēh
aludtej	szauri milig	ásó	stēksaufl
alul	una	aszal	ter
amennyi	szofil	aszat	tiszl
angyal	éñl	asszony	frá, vajb
anya	motör	asztal	tis
anyadisznó	taus	asztalfiók	tiskhôsza
anyajegy	motörmoala	asztalнемű	tiscaig
anyatej	motörmilig	asztalos	tislör
annyi	szó fil	asztalterítő	tistuög
annyiszor	szó oft	át	íbör
anyós	svígör,	átad	íbörké
	svígörmotör	átáll	íbör trēd
apa	fôtör	átalszik	törig slaf
apáca	nuna	átcipel	törig slēf
apad	szinkt	átcsal	her lok
ápol	pflég	átcsik	íbör fōl
após	sver, svígörfôtör	átfázik	törig friér
Április	April	átfür	törig poer
apró	klé	áthajt	törig féert
aprópénz	klész kēld	áthoz	hí préng
ár (pénzben)	praiz	átkísér	hi klaid
áram	strom	átköt	im pin, íbör pin
arany	kold	átküld	hí sik, níbaör sik
aranybánya	koldkruöba	átlát	törig szēg
aranygyűrű	koldring	átlép (valahová)	níbaörtrēd
aranylakodalom	koldigi hohc	átmelegszik	vét várom
aranylánc	kold khéta	átnedvesedik	vét fajht
arat	rômôh	átnéz (valahová)	ní sau
aratás	sníd	átolvas	törig lēz
arc	ksziht	átöltözik	kvond vēkszl
árnyék	sôtom	átrak	im lôd
árok	krôba	átrepül	íbör fliég
árokgödör	kumpa	átszáll (járműre)	íbör staig

Ház és háztartás

A régi falu kép az elmúlt 50-60 évben jelentősen megváltozott, hiszen ahogy az emberek anyagiakban gyarapodtak, átépítették házaikat és ma már alig látható a településen régi gangos hosszú parasztház. A régi házaknál elől volt a tisztaszoba (első szoba) a szokásos berendezési tárgyakkal (ágy, szekrény, asztal, szék, sublót), ezen felül általában még egy szoba volt.

A szegényebbeknek csak egy szobájuk volt, a módosabbaknak kettőnél több is lehetett.

A régi konyhák sokáig nyitott kéményesek voltak, ami azt jelenti, hogy a beépített főző-sütő alkalmasságok (tűzhely, sütő, esetleg kemence) fölött egy nyitott kéményen keresztül távozott a füst, és itt még a húsárut is meg lehetett füstölni.

A lakórész általában vályogból, vagy vert falas megoldással készült pórfödémrel és fehér meszelt falakkal. A ház gazdasági része legalább olyan fontos volt, mint a lakórész az elmaradhatatlan istálló és gabonátároló kamra általában téglából épült.

Az udvar végén keresztbe épített részben nyitott nagyméretű pajták voltak. Itt tartották a szekeret, ekét, boronát, szalmas takarmányt, szalmát.

A padlásnak több része volt, az egyik egy zárt tér volt, ahol a rudakon, kolbász, szalonna, sonka lógott. Volt szénapadlás is ahová a szénafeldobón keresztül a szekérről villával dobták fel a takarmányt. A pincében tárolták a megtermelt krumplit, zöldséget, takarmányrépát, ami kellett az állatok etetéséhez. Természetesen minden pincében található volt hordó, és benne bor.

Voltak még kamrák, és présház, itt volt a gabona, kukorica, zsákok, kádak, szerszámok és a prés is. A folyosókon szárították például a babot, hagymát, felkötve a kukoricát. Minden folyosón volt egy régi pad, ahol ülve fejtették a babot, borsót, és egyéb ilyen munkákat végeztek.

A villanyt csak 1938-ban vezették be a faluba, előtte petróleumlámpával, gyertyával világítottak. A vizet kerekeskútból húzták.

A ház minden részének megvolt tehát a funkciója, a mára már mindannyiunk számára megszokott fürdőszobát hiába keressük, de a tisztálkodás régen sem maradt el.

Ház – hauz

telek	hauzplôc
udvar	hóf
kiskapu	terla
nagykapu	toer
kilincs	slósz
lépcső	stôfl
tető	tôh
cserép	tôhciegl
kémény	raufong
fal	mauör
padlás	póda
padlásfeljáró	pódestëga
folyosó	stévëgla
szoba	stuba
elsőszoba	fetri stuba
konyha	khuhl
hátsószoba	hënri stuba
kamra(élés)	khomör
takarm.kamra	fruhtkhomör

istálló	stôl
pince	khêlör
pincelépcső	khêlörstôfl
présház	prëszhauz
fészer	supfa
pajta	sajra
fáskamra	holcsipfla
kerítés	cau
disznóól	szajstôl
libaól	këncstôl, stala
tyúkpádlás	hiérpédala
kút	pruna
kútvödör	ompör
vályú	tróg
szénahányó	hajslôg
trágyadomb	miszthaufa
eresz	tôhrina
ereszárok	tôhkrábla
fecskefészek	svalomnëszt
vízvezeték	voszörlajdung

Utcarészlet

Tornácos házak

Folyosó paddal

Udvar

Berendezések, használati eszközök

szobabútor	stubamébl	mosdótál	lavoer
szekrény	khôszta	vizesvödör	vôszörrucskör
ágy	pétlôda	szappan	szěfa
asztal	tis	törülköző	hondtuög
asztalfiók	tiskhôszta	fürdőlepedő	pôdlëlig
asztalterítő	tistuög	fésű	khempl
szék	stuöl	fogkefe	cépësta
bölcső	viéga	edény	ksér
varrógép	flikmasí	fazék	hôfa
kályha	ófa	lábás	rai
kályhacső	roer	tál	siszl
fásláda	holckhiszta	pecsenyéstál	prádlsiszl
piszkavas	fajörhaka	tányér	tělör
sütő	réera	bögre	háfala
ágynemű	pétcajg	csésze	sôla
dunna	pét	evőeszköz	észcajg
párna	polctör	kanál	léfl
kispárna	pélctörla	villa	köbl
lepedő	lëlig	kés	méször
szalmazsák	stroaszók	merőkanál	sépflëfl
ágyterítő	péttaka	fakanál	khohlëfl
kép	pild	lyukas kanál	léhridsz léfl
tükör	spiégl	nyújtófa	vëlholc
függöny	fiérhang	gyúródeszka	núdlpríd
lámpa	ompl	pohár	klászla
sámli	saml	boroskancsó	vai kriégla
csizmahúzó	stíflkněht	szűrő	szajgör
rokka	spinrádla	szita	szíbla
fonaltekerő	kárákěz	tepsi	plôta
küszöb	tiérsaml	palacsintasütő	fona
konyhabútor	khuhlmébl	reszelő	ribajza
kemence	pôkófa	káposztagyalu	kraudajza,
pad	pong		kraudkhôszta
polc	stelázsi, stéla	üveg	flôsa
hokedli	hokedli,	kenőtoll	strajgörla
	hokörla	mákdaráló	môgamíla
parázkihúzó	krika	diódaráló	niszmíla
hamuseprő		sótartó	szôlctéeszla
(kemencénél)	ófavís	mosogató	vajling

mosogatórongy	ôvoslumpa	gombostű	stéknoedl
konyharuha		biztostű	zihereisznoedl
(kenyér)	proedtéhla	olló	sera
kenyérdagasztó	pôkmultör	gyűszű	fiñörhuöd
fánkaszúró	krôpfa stêhör	cérna	cviéra
derelyevágó	tacskörlizrádli	gomb	knopf
túrós zacskó	kház tanisztör	kötőtű	striknöedl
bárd	bail	horgolótű	héklnoedl
fedő	tékl	dugó	stépför
kanna (tejes)	miligkhondl	üvegmosó	flôsavôsör
kaparókés	krôpsméször	bili	sérba
hurkatöltő	vörstspicör	húsvágó deszka	flaispritla
húsdaráló	flajsmíla	máktörő	môgastomfa
doboz	sôhtl	kenyérlapát	aiséször
pléhdoboz	téeza	tollseprű	flêdörvis
szatyor	cékör	söprű	pëza
vasaló	píglajza	szemétlapát	sajfala
viaszkos vászon	vikszlajmöd	mosógép	vôsmasi
varródoboz	flikherbla	pénztárca	kêldtasa
tű	noedl	pénz	kêld

Konyharészlet

Háziáldás németül

Kredenc

Edénytartó polc

Máktörő törölközővel

Kötés

Szobarészlet

Mit vegyek föl?

Háziáldás magyarul

Ágyazás

Törölgetés

Csizmahúzás

Vízhúzás

Mosás

Vasalás

Tisztálkodás

Varrás

Szövés eszközei

Söprés

Megyek az állatokhoz!

Tartalomjegyzék

Előszó	3
Ajánlás	7
Köszönetnyilvánítás.....	8
Sváb szótár.....	9
Ragadványnevek.....	72
Előszó a témákhoz	73
Falunk lakói	75
Kossuth utca.....	75
Petőfi utca – Nai kôsza	76
Rákóczi utca – Unatrau.....	77
Dózsa utca.....	78
Férfi nevek	82
Női nevek.....	82
Család – Famíli	83
Testrészek – Kherpör tël.....	87
Ház és háztartás	89
Ház – hauz	90
Berendezések, használati eszközök	92
Mezőgazdaság	99
Földek – Ôkör.....	99
Mezőgazdasági eszközök.....	103
Mezőgazdasági munkák.....	108
Zöldségek – kriécajg.....	115
Takarmány – fôtör	115
Állatok – fígör.....	115
Virágok – pluma	121
Gyümölcsök – obszt	121
Élő fák – páma	121
Gombák – svoma	121
Gyomnövények – unkraut.....	122
Egyház és iskola	123
Egyházi ünnepek – Fajörtög	125
Egyházi téma	125
Imák – pëda.....	126
Iskola – suöl.....	133

Esküvő, keresztelő, temetés	137
Esküvő.....	137
Esküvő története.....	137
Hohcaid	140
Keresztelő.....	146
Temetés	148
Ruházat	151
Ruhanemű – kvandung.....	151
Sváb ruhák.....	151
Női viselet – klajd	152
Öltözködési szokások.....	159
Óciég praug	161
Étel, ital	169
Élelmiszerek – lëbözmitl.....	173
Étkezések	173
Ételek	173
Italok – cu tringa	176
Étkezési szokások	177
Disznóvágás – slôhta	179
Disznóvágás leírása.....	180
Slôhta	181
Köszöntők, mondókák, játékok	185
Köszöntő – vincsa	185
Mondóka – sprülein	186
Játékok – spílcajg.....	190
Becézések, szidások.....	193
Egyéb témák és szokások	195
Kalendárium – kaléndör.....	195
Szakmák és foglalkozások – Hondverk	196
Színek – farb	197
Szokások	197
Hagyományőrzők.....	202
Tartalomjegyzék	207

